

УДК 94 (560) : 623.4] (73) «1974/2007»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.3.452>

*Andrii Rohalskyi**

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF AN INDEPENDENT MILITARY-INDUSTRIAL COMPLEX OF TURKEY WITHIN ITS RELATIONS WITH THE UNITED STATES (1974-2007)

Abstract: The article examines the historical development of the idea of an independent defense industry in the Republic of Türkiye within the context of its relations with the United States. The chronological framework of the study covers the period from 1974 to 2007. The year 1974 was chosen as the starting point because it marked the introduction of the U.S. arms embargo on Türkiye following the Cyprus intervention. It was during this period that Turkish politicians began to advocate the necessity of developing an independent national defense industry. The year 2007 is considered the point at which this concept became firmly embedded in Türkiye's defense doctrine. The study analyzes the main areas of cooperation between Ankara and Washington in the defense sector, including licensed production programs for F-16 fighter aircraft, the establishment of joint ventures, the development of national defense companies, and Türkiye's participation in international military-industrial projects.

During the 1980s, the United States and Türkiye strengthened and expanded their cooperation in the field of defense production. American companies financed the construction of Turkish defense enterprises and supported the transition of the Turkish Armed Forces to NATO standards. The article also examines the factors that contributed to the transformation of Turkish defense policy following the end of the Cold War and the Gulf War of 1990-1991. It demonstrates that changes in the international environment, the growing regional role of Türkiye, and emerging security challenges led to large-scale military modernization and increased defense expenditures.

The study explores the institutionalization of the concept of an independent defense-industrial complex in the late 1990s. Particular attention is devoted to Decree No. 98/11173, 'Principles of the Policy and Strategy of the Turkish Defense Industry', and the White Paper of 2000. These documents established the priorities of domestic arms production, the promotion of scientific and technological research, support for defense exports, and the reduction of dependence on foreign suppliers. The article argues that these documents became the theoretical foundation of subsequent Turkish defense policy.

Special attention is also paid to the impact of the 2003 Iraq War on U.S.-Turkish relations. The study concludes that disagreements over the Iraqi issue accelerated the implementation of policies aimed at strengthening the domestic defense industry and encouraged Türkiye to withdraw from several projects that provided only limited access to foreign technologies. It is demonstrated that the policy framework formulated in the late 1990s remained largely consistent despite changes in political leadership and was subsequently continued by the government of Recep Tayyip Erdoğan.

The research concludes that throughout the 1990s and 2000s, Türkiye consistently combined cooperation with the United States and other NATO partners with the development of its national defense industry. In doing so, it gradually formed a model of military-technological autonomy that became one of the key pillars of its national security and defense policy.

Keywords: Turkish domestic policy, international relations, Turkish foreign policy, US foreign policy, Middle East, military-industrial complex

* *Rohalskyi Andrii* – postgraduate student of the Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine). ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6885-2038>; e-mail: andrewrogalky@gmail.com

Андрій Рогальський*

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ПРО НЕЗАЛЕЖНИЙ ВПК ТУРЕЧЧИНИ В РАМКАХ ЇЇ ВІДНОСИН ІЗ США (1974–2007 РР.)

Анотація: У статті розглядається історія становлення ідеї про незалежний ВПК Турецької республіки у контексті її відносин із США. Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1974–2007 рр. В якості нижньої хронологічної межі обрано 1974 р., коли було введено американське ембарго на продаж Туреччині військової продукції. Саме у цей час турецькі політики почали робити заяви про необхідність розвивати незалежне ВПК. 2007 рік вважаємо датою остаточного закріплення вказаної ідеї в оборонній доктрині Турецької республіки. Проаналізовано основні напрямки співпраці Анкари та Вашингтона у сфері військової промисловості, включаючи програми ліцензованого виробництва винищувачів F-16, створення спільних підприємств, розвиток національних оборонних компаній та участь Туреччини у міжнародних військово-технічних проектах.

У 1980-х роках США та Туреччина налагодили й активізували відносини у сфері військової промисловості. Американські компанії фінансували будівництво турецьких оборонних підприємств і спонсорували перехід турецьких збройних сил на стандарти НАТО. У роботі розглянуто передумови трансформації турецької оборонної політики після завершення Холодної війни та війни у Перській затоці 1990–1991 рр. Показано, що зміна міжнародного стану, зростання регіональної ролі Туреччини та нові виклики безпеки зумовили масштабну модернізацію збройних сил і збільшення витрат на оборону.

Досліджується процес інституційного оформлення концепції незалежного військово-промислового комплексу наприкінці 1990-х рр. Особливе місце займають декрет № 98/11173 «Принципи політики та стратегії турецької оборонної промисловості» та «Біла книга» 2000 р., де було закріплено пріоритети національного виробництва озброєнь, стимулювання науково-технічних розробок, підтримку експорту оборонної продукції та зниження залежності від закордонних постачальників. Показано, що ці документи стали теоретичною основою подальшої політики турецького керівництва в оборонній сфері.

Окремо розглянуто вплив Другої війни в Іраку 2003 р. на американсько-турецькі відносини. Зроблено висновок, що розбіжності щодо іракського питання прискорили реалізацію курсу на розвиток власного ВПК і сприяли відмові Туреччини від низки проектів, які передбачали обмежений доступ до іноземних технологій. Встановлено, що політика, сформульована наприкінці 1990-х років, зберігала наступність незалежно від зміни політичних еліт і була продовжена урядом Р. Ердогана.

У результаті дослідження доведено, що в 1990–2000-х роках Туреччина послідовно поєднувала співпрацю із США й іншими партнерами по НАТО з розвитком національної оборонної промисловості, поступово формуючи модель військово-технічної автономії, яка стала одним із ключових напрямів її державної політики у сфері безпеки та оборони.

Ключові слова: внутрішня політика Туреччини, міжнародні відносини, зовнішня політика Туреччини, зовнішня політика США, Близький схід, ВПК

* Рогальський Андрій Ігорович – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна). ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6885-2038>;
e-mail: andrewrogalky@gmail.com

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі військово-промислового комплексу (ВПК) Турецької Республіки у сучасній системі міжнародних відносин та безпеки. На початку 21 ст. Туреччина перетворилася з держави, яка значною мірою залежала від імпорту озброєнь і військових технологій, на одного з провідних виробників оборонної продукції у світі. Особливий інтерес викликає процес формування концепції незалежного ВПК, що став результатом тривалої еволюції турецької військово-промислової політики та безпосередньо пов'язаний із розвитком американо-турецьких відносин.

Витоки цієї концепції сягають подій 1974 р., коли після проведення Туреччиною військової операції на Кіпрі Сполучені Штати Америки запровадили обмеження на постачання озброєнь Анкарі. Ембарго продемонструвало вразливість турецької системи національної безпеки, що значною мірою залежала від іноземних постачальників військової техніки. У результаті в турецькому політичному та військовому керівництві поступово сформувалося розуміння необхідності створення власної оборонно-промислової бази, здатної забезпечувати потреби національних збройних сил незалежно від зовнішньополітичної кон'юнктури.

Подальший розвиток цієї ідеї відбувався в умовах активного військово-технічного співробітництва із США. Упродовж 1980–1990-х рр. Туреччина реалізувала низку спільних програм із виробництва озброєнь та отримання технологій, що сприяло модернізації її оборонного сектору. Водночас обмежений характер передачі критичних технологій і залежність від рішень американської сторони спонукали турецьке керівництво до пошуку нової моделі розвитку ВПК. Важливим етапом цього процесу стало ухвалення документа «Принципи політики та стратегії оборонної промисловості Туреччини» (1998)¹ та публікація «Білої книги: Туреччина 2000»², які закріпили курс на технологічну самостійність, розвиток національних науково-дослідних програм і розширення експортного потенціалу оборонної промисловості.

Додатковим стимулом для перегляду підходів до військово-технічного співробітництва стала війна в Іраку 2003 р., яка загострила суперечності між Анкарою та Вашингтоном і продемонструвала ризики надмірної залежності від іноземних постачальників озброєнь. У цих умовах турецьке керівництво перейшло до реалізації концепції незалежного ВПК, що передбачала пріоритетний розвиток власних оборонних технологій і виробництва. До 2007 р. ця концепція набула завершених рис і стала основою подальшої трансформації турецького ВПК.

Метою статті є дослідження еволюції концепції незалежного військово-промислового комплексу Турецької Республіки у контексті розвитку її відносин із Сполученими Штатами Америки у 1974–2007 рр.

Огляд літератури. Проблематика розвитку турецького військово-промислового комплексу та його взаємозв'язку з американо-турецькими відносинами знайшла відображення як у працях турецьких, так і зарубіжних дослідників. Значну увагу у науковій літературі приділено впливу Кіпрської кризи 1974 р. й американського ембарго на

¹ Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun. Kanun No. 3238, 7 Kasım 1985. *Resmî Gazete*. 1985. 13 Kasım (Sayı 18927). URL: <https://www.ssb.gov.tr/storage/img/ssduzenlemekanun.pdf>

² White Book: Turkey 2000 / Ministry of National Defence of the Republic of Turkey. Ankara: Ministry of National Defence, 2000. 107 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/154907/Turkey_2000eng.pdf

формування турецької оборонно-промислової політики. У цьому контексті важливими є дослідження, присвячені становленню національної оборонної промисловості Туреччини та створенню інституційної бази її розвитку після ухвалення Закону № 3238 від 1985 р.

Дослідження еволюції концепції незалежного військово-промислового комплексу Турецької Республіки у контексті її відносин із Сполученими Штатами Америки спирається на широку джерельну та історіографічну базу, яку умовно можна поділити на кілька груп.

Першу групу становлять праці, присвячені американсько-турецьким відносинам і військово-політичному співробітництву між двома державами. Значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили В. Гейл³, Н. Услу⁴, Ф. Ларрабі⁵, А. Демірдаш⁶ та інші дослідники. У роботі В. Гейла простежено еволюцію зовнішньої політики Туреччини та її взаємин із США в умовах холодної війни та після її завершення⁷. Н. Услу досліджує особливості двостороннього співробітництва у 1980-х рр., звертаючи увагу на суперечності між союзниками попри їх стратегічне партнерство⁸. Важливе значення має праця Ф. Ларрабі, де аналізується роль Туреччини як одного з ключових союзників США у регіоні⁹. Водночас дисертація А. Демірдаша дозволяє простежити трансформацію турецької зовнішньої політики після приходу до влади Партії справедливості та розвитку¹⁰.

Другу групу складають дослідження, присвячені становленню та розвитку турецького військово-промислового комплексу. Особливо важливими є роботи Х. Озлю¹¹, Дж. Озгена¹², А. Озера¹³, Е. Курта¹⁴. Х. Озлю розглядає розвиток оборонної промисловості крізь призму національної безпеки та наголошує на визначальному впливі американського ембарго після Кіпрської кризи 1974 р¹⁵. Дж. Озген аналізує зміст документа «Принципи політики та стратегії оборонної промисловості Туреччини» 1998 р., який заклав підвалини

³ Hale W. Turkish Foreign Policy since 1774. 3rd ed. London: Routledge, 2013. 344 p.

⁴ Uslu N. The Cooperation Amid Problems: Turkish-American Relations in the 1980's. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 1997. No. 27. P. 13-30. DOI: https://doi.org/10.1501/Intrel_0000000253

⁵ Larrabee F.S. Turkey as a U.S. security partner. Santa Monica: The Rand Corporation, 2008. 34 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf

⁶ Demirdas A. The Turkish Foreign Policy Under The Justice And Development Party (AKP): A Paradigm Shift?: doctoral diss. (PhD) / University of South Carolina. Columbia, 2015. 350 p.

⁷ Hale W. Turkish Foreign Policy since 1774... P. 85-145.

⁸ Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 15-24.

⁹ Larrabee F.S. Turkey as a U.S. security partner... P. 18-34.

¹⁰ Demirdas A. The Turkish Foreign Policy Under The Justice And Development Party (AKP)...

¹¹ Özlü H. The Foundation and Development of Turkey's Defense Industry in the Context of National Security Strategy. *Perceptions: Journal of International Affairs*. 2021. Vol. 26, No. 2. P. 224-231. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/article/1055254>

¹² Özgen C. The Analysis of Turkey's Defence Industry Policy: Example of Turkish Defence Industry Policy and Strategy Principles Document. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 2016. Vol. 8, No. 15. P. 193-197. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/25595/270058>

¹³ Özer A. The Rise of the Turkish Defense Industry. Istanbul: Seta, 2019. 151 p. URL: <https://media.setav.org/en/file/2019/04/the-rise-of-the-turkish-defense-industry.pdf>

¹⁴ Kurt E. Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018): yüksek lisans tezi / Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2018. S. 58. URL: https://www.researchgate.net/publication/341166963_Turk_Savunma_Sanayi_Tarihine_Mikro_Yaklasim_Micro_Approach_to_the_Turkish_Defense_IndustryYuksek_Lisans_Tezi

¹⁵ Özlü H. The Foundation and Development of Turkey's Defense Industry... P. 224-231.

сучасної оборонно-промислової політики Туреччини¹⁶. Праці А. Озера¹⁷ та Е. Курта висвітлюють інституційний розвиток турецького ВПК, діяльність оборонних підприємств та основні етапи його трансформації.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені впливу міжнародних криз і регіональних конфліктів на розвиток турецької оборонної промисловості. Насамперед, це роботи М. Дурмаза¹⁸, який дослідив наслідки американського ембарго 1975-1978 рр., а також Р. Гезена¹⁹, присвячені впливу війни в Іраку 2003 р. на американсько-турецькі відносини. Важливими для розуміння зовнішньополітичного контексту є також дослідження турецько-ізраїльського та турецько-китайського військового співробітництва, представлені роботами Е. Береловича²⁰ та Е. Ерсоє²¹.

Особливе значення для дослідження мають нормативно-правові акти й офіційні документи. До них належать Закон № 3238 «Закон про деякі нормативні акти щодо оборонної промисловості» (1985)²², Договір про звичайні збройні сили в Європі (CFE, 1990)²³, а також стратегічні документи Міністерства національної оборони Туреччини – «Біла книга: Туреччина 2000»²⁴ та «Туреччина: Біла книга оборони за 2007 рік»²⁵. Саме ці документи відображають еволюцію офіційного бачення ролі оборонної промисловості у забезпеченні національної безпеки та демонструють поступовий перехід від політики технологічного трансферу до концепції технологічної автономії.

Попри значну кількість праць, присвячених окремим аспектам турецько-американського співробітництва або розвитку оборонної промисловості Туреччини, комплексний аналіз еволюції концепції незалежного ВПК саме у контексті американсько-турецьких відносин у 1974-2007 рр. залишається недостатньо висвітленим, що й зумовлює наукову актуальність даного дослідження.

Військовий досвід турецьких збройних сил напередодні реформ. Турецькі збройні сили мали незначний практичний досвід ведення бойових дій у другій половині 20 ст., в порівнянні з досвідом їх союзників по НАТО (США, Британія, Франція). Після Другої світової війни Туреччина здебільшого покладалась на план Маршала та імпорту

¹⁶ Özgen C. The Analysis of Turkey's Defence Industry Policy... P. 193-197.

¹⁷ Özer A. The Rise of the Turkish Defense Industry... P. 111-146.

¹⁸ Durmaz M. The U.S. Arms Embargo of 1975-1978 and Its Effects on the Development of the Turkish Defense Industry: Master's thesis. Monterey, 2014. 93 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA619498.pdf>

¹⁹ Gözen R. Causes And Consequences Of Turkey's Out-Of-War Position In The Iraq War Of 2003. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 2005. Vol. 36. P. 73-99. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tyir/issue/49999/640919>

²⁰ Berelovich E. Turkish-Israeli military relations and security cooperation. *Turkish Review*. 2014. Vol. 4, Iss. 6. P. 616-624. URL: https://www.researchgate.net/publication/310426533_Turkish-Israeli_military_relations_and_security_cooperation

²¹ Ersoy E. An analysis of Turkish-Chinese military relations: Master's thesis / Middle East Technical University. Ankara, 2008. 179 p. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/120419/1/urfu2455_d.pdf

²² Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun...

²³ Treaty on Conventional Armed Forces in Europe / Organization for Security and Co-operation in Europe. 1990. URL: <https://www.osce.org/library/14087>

²⁴ White Book: Turkey 2000...

²⁵ Turkey: Defense White Paper for 2007 / Ministry of National Defence. Ankara: MSB, 2007. 12 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/154908/Turkey_makale%204.pdf

військової продукції²⁶. До переліку турецьких військових кампаній згаданого періоду можна включити війну 1950–53 рр. у Кореї та участь у ній 5-тисячної бригади турецьких солдат на стороні Південної Кореї, військову операцію Attila по висадці військ на Кіпрі у 1974 р. та військово-морські інциденти в Егейському морі 1970-х – 1980-х рр.

У Кореї турецький контингент мав значний досвід безпосередньої участі у бойових діях, але до 1970-х років він, об'єктивно, застарів²⁷. Відносно успішною була військова операція Attila у 1974 р., де турецьким солдатам протистояла ослаблена репресіями та гірше оснащена грецька армія та незначне ополчення кіпріотів. У подіях 1974 р. збройні сили Турецької Республіки були задіяні для виконання різнопланових завдань: робота авіації, есмінців, підводних човнів, десанту (одночасно було висаджено до 6 тисяч солдат), танкових підрозділів, артилерії та навіть «морських водолазів». Формально, Туреччина домоглася деяких цілей, взявши під свій реальний контроль більше 35% території Кіпру²⁸. Однак і цей досвід поступово втрачав актуальність. Морські інциденти в Егейському морі були суто локальними, попри їх потенціальну можливість перерости в повномасштабну війну з Грецією²⁹.

У 1980-х роках посилилась проблема турецько-курдських відносин та боротьби Туреччини проти Робочої партії Курдистану, котру турецька влада вважала терористичною³⁰. Відсутність значного військового досвіду пояснює, на нашу думку, залежність турецького ВПК від імпорту військової продукції у 20 ст. Задля армії, яка не потребує ведення бойових дій для забезпечення своєї зовнішньої політики, немає потреби розвивати автономну військову промисловість і простіше купувати готову техніку у партнерів.

Американсько-турецька військова співпраця 1970-х рр. Співпраця Турецької республіки та США у військово-технічній сфері до 1990 р. мала періоди спаду та посилення. Основною проблемою у вказаний час були події на Кіпрі у 1974 р., що викликали серйозні ускладнення для двосторонніх відносин. Турецькі війська активно застосовували американську військову техніку для ведення бойових дій на Кіпрі, американська сторона сприйняла це як порушення домовленостей 1960-х років. У відповідь на початок військової операції Attila США ввели у 1975 р. ембарго на продаж Туреччині продукції військового призначення, певні обмеження почали діяти для приватних компаній. Турецька влада, реагуючи на ембарго, відкрито поставила під питання спільні безпекові й оборонні проєкти. Зокрема, турецька сторона призупинила обслуговування американської бази Інджирлік, розташованої на території Туреччини³¹.

Слід підкреслити, що вже у 1970-х роках турецькі політики пропонували розвивати власне ВПК, рухаючись у напрямку більшої незалежності військової промисловості держави. Примітно, що подібні заклики не були проігноровані турецьким населенням, котре активно надсидало донати в оборонні фонди, висловлюючи негативну реакцію на дії

²⁶ Durmaz M. The U.S. Arms Embargo of 1975-1978... P. 56-57.

²⁷ Hale W. Turkish Foreign Policy since 1774... P. 85.

²⁸ Durmaz M. The U.S. Arms Embargo of 1975-1978... P. 21-22.

²⁹ Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 27-28.

³⁰ Ovsepien L. The Turkish armed forces during transformation and modernization: strategies and trends. *Central Asia and Caucasus*. 2013. Vol. 14, No. 2. P. 39-40. URL: <https://www.cac.org/index.php/cac/article/download/1569/1407/2829>

³¹ Durmaz M. The U.S. Arms Embargo of 1975-1978... P. 23-24.

американської влади. Ембарго діяло до 1978 р., коли його відмінила адміністрація Д. Картера. Сама доцільність введення подібних заборон на продаж озброєнь Туреччині викликала питання в представників американської влади. Категорично не бажали застосовувати ембарго Г. Кіссінджер і президент Д. Форд, історіографія цього питання включає версії про грецьке лоббі, котре намагалося не допустити відміни вказаних обмежень. У контексті даного дослідження важливо зазначити, що ембарго 1975-1978 рр. продемонструвало кілька особливостей військово-політичної співпраці США та Туреччини: турецький ВПК суттєво залежить від американських технологій і підтримки, що дає американській стороні можливості для політичного тиску; Туреччина має певні важелі для впливу на двосторонні відносини, будучи впливовою державою у геополітичному плані; Обом сторонам більш вигідно розвивати військово-політичну співпрацю, маючи спільні інтереси у цій сфері³². Тобто, у 1970-х рр. зародилася ідея про незалежне ВПК, її теоретичне та практичне оформлення почалося у наступні десятиліття.

Американсько-турецька військова співпраця у 1980-ті рр. У 1980-х роках турецько-американська співпраця посилилась. Цьому сприяла ситуація на Близькому та Середньому Сході, зокрема – вторгнення СРСР до Афганістану та переворот в Ірані. На цьому фоні у 1980 р. відбулося підписання Угоди про співпрацю в сфері оборони та економіки, згідно якого американська сторона знову могла користуватися ресурсами у Туреччині, недоступними у роки ембарго, а турецька сторона активізувала процес реформування збройних сил і ВПК. До прикладу, США давали кредити та забезпечували гранти на оновлення авіаційної, танкової компонент і ВМС, проводилася підготовка турецького особового складу до участі в сучасних військових конфліктах у складі сил НАТО (курси англійської мови для офіцерів)³³.

Також були змінені підходи до розвитку турецького ВПК, очільники оборонного сектору Турецької республіки вирішили перейти від закупівлі озброєнь до спроб налагодити власне, принаймні часткове, виробництво³⁴. Так, у 1983 р. було досягнуто угоди з американською компанією General Dynamics про будівництво в Туреччині підприємства по виробництву двигунів для літака F-16C/D (Block 30/40) Fighting Falcon. Також умови контракту передбачали виробництво більше ніж 150 літаків цього типу, збірка фюзеляжу здійснювалося на підприємстві у м. Муртед, за американською ліцензією³⁵.

Для потреб військового авіабудування була заснована компанія TAI, акціонерами якої були Турецька Республіка та американські компанії, представники турецької сторони мали контрольний пакет акцій. Компанія Küçükpazarlı Aviation and Space розробляла деталі для гелікоптерів. У 1980-х роках активізувалась турецька компанія Aselan, котра займалась виробництвом військової електроніки, оптичних і навігаційних систем, програмного значення, засобів зв'язку, тощо. Серед інших оборонних компаній згадаємо наступні: MKEK Roket Fabrikası (виробництво ракет), MKEK Çankırı Silah Fabrikası (зенітна артилерія),

³² Ibid. P. 24-25.

³³ The Defense and Economic Cooperation Agreement: U.S. Interests and Turkish Needs / Report by the Comptroller General of the United States. Washington, D.C.: U.S. General Accounting Office, 1982. 68 p. (Report No. ID-82-31). P. 25-31.

³⁴ Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 14-15.

³⁵ Durmaz M. The U.S. Arms Embargo of 1975-1978... P. 53.

ASMAŞ (обладнання для оборонних підприємств, броньована техніка, модернізація танків M47 і M48), Dearsan (кораблі класу «корвет», пошукові та десантні катери), ASPILSAN Enerji (батареї для військової техніки), Baykar Makine (безпілотні літальні апарати, у 2000-х роках – різновиди дронів Bayraktar), Roketsan (ракети, снаряди, участь у проєкті «Stinger»), тощо. Організацією та фінансуванням роботи цих компаній займалась турецька влада, Фонд Зміцнення Збройних Сил Туреччини та іноземні інвестори, серед яких – американські оборонні корпорації³⁶.

Слід зазначити, що у 1980-х рр. проходили реформи, спрямовані на залучення приватного бізнесу до оборонної сфери. Зокрема, у 1985 р. урядом Тургута Озала був прийнятий закон № 3238 про розвиток оборонної промисловості Туреччини, в якому були описані механізми закупівель, фінансування оборонних програм, податкові пільги для інвесторів, досліджень у сфері оборони та модернізації збройних сил³⁷. Для управління вказаними процесами був створений фонд Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) або Фонд підтримки оборонної промисловості. Передбачалося, що оборонні програми реалізовувались за особливим алгоритмом, без урахування більшості бюрократичних процедур. Це мало пришвидшити виконання військових замовлень³⁸.

Ситуація із залежністю турецького ВПК від американських інвестицій була тригером для двосторонніх відносин вже у 1970-х і 1980-х роках. Турецька влада усвідомлювала цю проблему та намагалась вирішувати її. Згадана вище угода про співпрацю із США 1980 р. обговорювалась з американськими партнерами, турецькі політики прагнули прояснити вигоди для Туреччини. Основний акцент робився на нерівномірність розподілу політичних дивідендів між підписантами: США отримували можливості для посилення свого впливу на Близькому Сході та у Центральній Азії завдяки турецьким авіабазам, даним турецької розвідки й іншим наданим ресурсам; Туреччина отримувала американське фінансування для оборонного сектору та сприяння у переході до стандартів НАТО, але процедура виділення необхідних бюджетів оцінювалась турецькою стороною як надто складна. Щорічно Конгрес США мав схвалити обсяг бюджету для Туреччини, що супроводжувалося пропозиціями американських політиків зменшити суму виділених коштів. Існувала заборона для турецьких військ на використання поставленої американської техніки на Північному Кіпрі чи в рамках бойових дій, що не стосуються діяльності та інтересів НАТО. Паралельно, США надавали фінансову підтримку Греції та висловлювали критичне ставлення до методів боротьби Туреччини проти Робочої Партії Курдистану. Турецька влада зазначала, що подібні складнощі з виділенням фінансів на спільні оборонні програми ускладнюють подальше планування модернізації збройних сил³⁹.

Фінансування турецького оборонного сектору було проблематичним і через внутрішньоекономічну ситуацію у США. Прагнучи подолати дефіцит бюджету, американський уряд у 1985 р. видав закон Грема-Рудмана-Голлінгса, згідно якого державні

³⁶ Kurt E. Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım... S. 39-52.

³⁷ Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A. From Client to Competitor: The Rise of Türkiye's Defence Industry. London: International Institute for Strategic Studies, 2024. P. 10-11. URL: https://www.iiss.org/globalassets/media-library---content---migration/files/research-papers/2024/05-new/iiss_from-client-to-competitor-the-rise-of-turkeyes-defence-industry_010520242.pdf

³⁸ Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun... S. 1-6.

³⁹ Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 17-18.

витрати мали максимально скорочуватися. Було прийнято рішення скоротити фінансову допомогу Туреччині з 900 до 500 млн. доларів (за приблизними оцінками) на 1987 рік⁴⁰. Реакція турецької сторони була подібною до реакції на ембарго 1974 р.: призупинялась оренда американськими збройними силами турецьких авіабаз. Турецький президент К. Еврен відмінив свій офіційний візит до США й американській стороні довелося шукати шляхи вирішення ситуації. Було проголошено, що Туреччина отримає американську військову техніку, але – не найновіших зразків, і матиме змогу послуговуватися пільгами для експорту своєї продукції з інших сфер промисловості. До 1988 р. американсько-турецькі вдалося нормалізувати⁴¹.

Зауважимо, що американська сторона прагнула зберегти гарні відносини з Турецькою республікою попри розбіжності у поглядах країн на певні політичні аспекти. Як і президенти Д. Форд і Д. Картер у 1970-х рр., Р. Рейган позитивно оцінював переваги від співпраці із турецькими колегами. Навіть військовий переворот 1980 р. в Туреччині, критично сприйнятий в Європі, не зустрів такого суворого засудження в США, котрі не вийшли з Угоди про співпрацю у сфері оборони та економіки (угода була підписана в березні, а переворот відбувся у вересні 1980 р.)⁴². Подібні кроки свідчать про серйозну зацікавленість американців у військовому партнерстві з Туреччиною.

Турецький ВПК у 1990-х рр. Ситуація з американсько-турецькою співпрацею у сфері ВПК в 1990-х роках продовжила розвиватися по синусоїді. Цей період поєднував стрімке набирання оборотів турецькою військовою індустрією, продовження та появи нових спільних оборонних програм, спільну зацікавленість у подальшій безпековій і союзницькій роботі, а також – протиріччя та нову спробу організувати незалежний турецький ВПК, котра була краще теоретично обґрунтованою, ніж спроба у 1970-х роках.

Вагомим кроком для концептуальних змін у турецькій оборонній сфері було підписання Турецькою республікою Договору про звичайні сили в Європі у листопаді 1990 р. Даний договір зафіксував домовленість країн-підписантів (16 країн НАТО та 6 учасниць Варшавського блоку, включаючи СРСР) зменшити кількість одиниць важкого озброєння для унеможливлення швидкого та масштабного наступу тої чи іншої сторони в Європі⁴³. Таким чином, Туреччина отримала змогу більш точно розраховувати політику в оборонному секторі. СРСР вже не являв собою такої військової загрози у чорноморському регіоні, Центральній Азії та Кавказі, тож збройні сили Туреччини могли бути переорієнтовані. Розпад СРСР мотивував турецьких політиків домагатися посилення своєї ролі в НАТО та турецького впливу на Близькому Сході, Центральній Азії та Південному Кавказі⁴⁴.

Показовим у контексті історії турецького ВПК став конфлікт навколо Кувейту в 1990-1991 рр. Дослідники вже зафіксували факт того, що тодішнє військове командування турецьких збройних сил відкрито пропонувало обмежитися розміщенням військ на кордоні з Іраком, без прямого втручання у бойові дії. Існує точка зору, що така позиція військових

⁴⁰ Ibid. P. 18-19.

⁴¹ Cowell A. Amid Anger, Turkish Chief Defers U.S. Visit. *The New York Times*. 1987. May 9 (Section 1). P. 3. URL: <https://www.nytimes.com/1987/05/09/world/amid-anger-turkish-chief-defers-us-visit.html>

⁴² Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 15.

⁴³ Treaty on Conventional Armed Forces in Europe / Organization for Security and Co-operation in Europe... P. 6-9.

⁴⁴ Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 20.

може бути пояснена їх неготовністю до масштабної кампанії за межами Туреччини. Міністр оборони республіки, Неджіл Торумтай, у 1990 р. подав у відставку на фоні пропозицій президента Тургутта Озала доєднатися до створення коаліції, інспірованої США. Так чи інакше, турецька армія не вступала у бойові дії проти військ Іраку, здійснюючи винятково акції відволікання іракських військ на турецько-іракському кордоні⁴⁵.

Складно оцінювати питання готовності турецького ВПК до подій у Перській затоці в 1990-1991 рр., але фактом є зміна оборонної політики Турецької республіки невдовзі після «Бурі в пустелі». Змінилась основна концепція використання збройних сил за кордоном. Відтепер турецьке військово-політичне керівництво вбачало проведення військових операцій на території інших держав більш доцільним для виконання геополітичних завдань, ніж це було раніше. Новітній американський досвід ведення бойових дій був взятий на озброєння і в турецьких оборонних відомствах. Відбувалося також реформування армійських структур, проводилися закупівлі військової техніки та зброї. Спеціальна модернізаційна програма для збройних сил Туреччини передбачала виділення для вказаних цілей близько 20 млрд. доларів, реалізація програми повинна була проходити у 1990-х роках⁴⁶.

Прогрес у військовій співпраці США і Туреччини в 1990-х роках мав місце. Турецькі компанії могли збирати 70% літака F-16 на своїх підприємствах⁴⁷, частка турецької участі у програмі «Stinger» становила 40% (найбільший відсоток серед учасників)⁴⁸, в кінці 1990-х років Турецька Республіка долучилася до програми по розробці літака F-35 (у 1999 р. турецька сторона приймала участь в обговоренні можливих технічних аспектів виробництва, у 2002 р. офіційно почала спонсорувати програму, з 2007 р. – спільно з партнерами займалася виробництвом)⁴⁹. Військова промисловість Туреччини, яка активно росла та завершувала становлення у 1980-х роках, тепер давала перші серйозні результати.

Спеціальна модернізаційна програма для збройних сил Туреччини передбачала виділення для вказаних цілей близько 20 млрд. доларів, реалізація програми повинна була проходити у 1990-х рр. Досить активно Туреччина імпортувала зброю, вийшовши на перше місце в рейтингу країн-учасниць НАТО, суттєво підвищився турецький бюджет на оборону, ставши цілком співставним з американським, британським і французьким. Переозброєнню сприяли комфортні для Туреччини ціни для закупівель; наявність у країн-експортерів мотивації продавати більше зброї державам-партнерам, аби мотивувати власну оборонну промисловість; вигідні умови надання кредитів на придбання озброєнь, тощо. У 1996 р. було зроблено низку політичних заяв про розробку 30-річного плану модернізації збройних сил. Зростання оборонного бюджету Туреччини відбувалося на фоні зниження бюджетів багатьох її європейських партнерів по НАТО через завершення Холодної війни⁵⁰.

⁴⁵ *Ovsepien L.* The Turkish armed forces during transformation and modernization... P. 39-40.

⁴⁶ *Ibid.* P. 40.

⁴⁷ From Roots to Horizons: The Story of Türkiye's Rising Defence Industry / Republic of Türkiye, Presidency's Directorate of Communications. Ankara, 2025. P. 45-47. URL: <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/yayin/turk-savunma-sanayisinin-yukselis-hikayesi-en.pdf>

⁴⁸ *Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A.* From Client to Competitor... P. 15.

⁴⁹ F-35 Joint Strike Fighter (JSF) Program: Congressional Research Service Report RL30563 / updated January 14, 2022. P. 29-31. URL: https://www.congress.gov/crs_external_products/RL/PDF/RL30563/RL30563.80.pdf

⁵⁰ *Ovsepien L.* The Turkish armed forces during transformation and modernization... P. 40-41.

Деякі напрацювання свого ВПК турецькі збройні сили мали можливість перевірити в умовах бойових дій: у боснійському конфлікті (1995 р.) та Косово (1999 р.) турецькі контингенти приймали участь у складі миротворчих місій НАТО, турецькі F-16 були задіяні для ударів, відповідно, по позиціям боснійських сербів і військ Союзної Республіки Югославія⁵¹.

Разом з тим, проблеми другої половини 1980-х рр. з виділенням фінансів знову були актуальними. Більше того, американською стороною стала ширше застосовуватися практика заміни грантової основи надання фінансів кредитною, що говорило про необхідність повертати ці кошти у майбутньому. Як і в попередньому десятиріччі, в Конгресі США відбувались слухання пропозицій щодо обсягів бюджетів для турецького оборонного сектору і часто там звучали пропозиції скоротити суму виділеного фінансування або ж заморозити певні поставки. Так, у 1994 р. американська сторона затримала понад 300 млн. доларів, перешкоджала новим закупкам гелікоптерів та авіаційних запчастин. Як заявлялось, це є запобіжною мірою подальшим порушенням прав людини у контексті ведення турецькими збройними силами бойових дій проти курдів. Турецьку владу звинувачували у надмірно жорстоких акціях, спрямованих на цілеспрямоване знищення курдських поселень і переслідування курдського населення з використанням американської зброї (у 1994 р. мова йшла про неправомірне застосування ударних гелікоптерів для атак по ймовірним базам РКК)⁵².

Питання протистояння ЗС Турецької Республіки та РКК постійно включалося в переговорний порядок денний двосторонніх відносин США і Туреччини. Турецька сторона скаржилась на недостатнє сприяння американців у питанні запобігання діям РКК, які Туреччина вважала терористичними. Згідно турецьких політиків, ЗС Туреччини потребували більш інтенсивних поставок техніки для утримання під контролем близькосхідної ситуації⁵³. Також, зберігалась певна пропорція американського виділення фінансів для оборонного сектору Греції та Туреччини, яка діяла після відміни ембарго у 1978 р. та вже згадувалась вище. В рамках її реалізації, американські військові бюджети для турецького ВПК не мали значно перевищувати аналогічні бюджети для Греції. Якщо Конгрес США вважав доцільним зменшити суму коштів для греків, фінансування турецького оборонного сектору скорочувалося пропорційно. Невизначеність щодо фінансової частини співпраці із США дедалі більше мотивувала Туреччину більш чітко окреслити концепцію напрацювання власного незалежного ВПК. Окрім цього, американці були готовими до продажу готової військової продукції, але не погоджувалися ділитися низкою технологій, що посилювало залежність від закордонних поставок⁵⁴.

Як наслідок, у період 1990-х рр. Турецька республіка почала диверсифікувати оборонний сектор і розширила коло країн, в яких вона закуповувала техніку й озброєння. З

⁵¹ Coşkun Y. Turkey's Contribution to Peace and Stability in The Balkans: Assessing The Turkish Military Contingent in Bosnia-Herzegovina under The Stabilization Force (SFOR) Mission (1996–2004). *Avrasya Etüdları*. 2021. No. 59. P. 37–49. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/article/977796>

⁵² Goose S. U.S. Cluster Bombs for Turkey? *Human Rights Watch Arms Project*. 1994. Vol. 6, No. 19. P. 26. URL: <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey94d.pdf>

⁵³ Larrabee F.S. Turkey as a U.S. security partner. Santa Monica: The Rand Corporation, 2008. P. 7–11. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf

⁵⁴ Uslu N. The Cooperation Amid Problems... P. 16–17.

середини 1990-х рр. були встановлені контакти турецьких та ізраїльських збройних сил: 1992 р. – двостороння Угода про військову співпрацю, 1993 р. – Угода про взаєморозуміння та основні принципи, 1994 р. – Угода в сфері безпеки, 1996–1997 рр. – низка домовленостей про спільні зусилля для розвитку ВПК, тощо. Ізраїльські оборонні компанії займалися модернізацією турецьких танків М60 (понад 150 одиниць), літаків F-4 Phantom II (понад 50 одиниць) і передали турецьким колегам БПЛА до того моменту, як власні турецькі аналоги почали надходити у війська. Період співпраці тривав до 2009 р.⁵⁵

Також інтенсифікувалися контакти з КНР: у 1997 р. сторони підписали Угоду про співпрацю в сфері військової промисловості, китайські партнери передали турецькій компанії Rokestan деякі технології реактивних систем залпового вогню та ракетних комплексів, на основі чого почалось виробництво турецьких зразків⁵⁶.

Окрім цього, Турецька Республіка закупляла озброєння у європейських країн: Франція (гелікоптери та військові кораблі), Італія (літаки, гелікоптери, радары), Нідерланди (співпраця у сфері систем управління боєм, броньовані елементи БМП), тощо. Тим не менш, військово-технічна співпраця з європейськими партнерами також супроводжувалась обговоренням фактору РКК. Як і у випадку із США, обговорювались наміри обмежувати постачання зброї⁵⁷, техніки та запчастин Туреччині, аргументуючи це боротьбою за дотримання прав людини. Тобто, розраховувати на прогнозовані результати побудови ВПК турецька влада могла, покладаючись лише на власні ресурси⁵⁸.

Парадоксально, але розвиток турецького ВПК у другій половині 1990-х рр. проходив під впливом економічної кризи 1994 р. На той момент, рівень інфляції досягнув 120% і почався дефіцит бюджету. Багато оборонних програм було призупинено, турецька влада вимушено скорочувала військові витрати. Тим не менш, ВПК отримував фінансову підтримку завдяки описаному вище закону № 3238 (1985 р.), що дозволив спрямувати деякі податкові надходження до оборонних фондів і скасував низку бюрократичних процедур для регулювання оборонного сектору⁵⁹.

Логічним завершенням 1990-х рр. стало теоретичне формулювання концепції про перехід до незалежного ВПК. Прямою передумовою цьому можна назвати військовий переворот 1997 р., коли від влади був відсторонений прихильник союзу з близькосхідними країнами, прем'єр-міністр Н.Ербакан. Військові взяли під контроль і сектор ВПК, обмеживши впливи приватного бізнесу й особисто займаючись розвитком індустрії. Схема була наступною: рентабельні оборонні підприємства отримували прибутки, котрі йшли на фінансування ВПК. У такий спосіб військові забезпечували стабільне функціонування оборонної сфери. Також вони блокували спроби турецьких політиків вирішувати

⁵⁵ Berelovich E. Turkish-Israeli military relations and security cooperation. *Turkish Review*. 2014. Vol. 4, Iss. 6. P. 617-622. URL: https://www.researchgate.net/publication/310426533_Turkish-Israeli_military_relations_and_security_cooperation

⁵⁶ Ersoy E. An analysis of Turkish-Chinese military relations... P. 171-179.

⁵⁷ Hickok M. Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization. *The US Army War College Quarterly, Parameters*. 2000. Vol. 30, No. 2. P. 113-114. URL: <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol30/iss2/8/>

⁵⁸ Waldwyn T. *Turkiye's Defence-industrial Relationships with Other European States*. London: The International Institute for Strategic Studies, 2024. P. 6-24.

⁵⁹ Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A. From Client to Competitor... P. 14-15.

економічні проблеми за рахунок ВПК. Будучи прихильниками союзу, в тому числі – військово-технічного, із США, військові виступали також за посилення співпраці з Ізраїлем, котрий не звертав значної уваги на курдське питання та міг надавати обладнання, техніку та озброєння без заморозок, ембарго та додаткових політичних вимог⁶⁰.

Існувала необхідність пояснити курс розвитку збройних сил для населення Туреччини, його політичного апарату та партнерів по НАТО. В рамках даного дослідження розглянемо два документи, що були опубліковані у 1998-2000 рр. та безпосередньо висвітлювали концепцію незалежного ВПК. Мова йде про декрет № 98/11173 «Принципи політики та стратегії турецької оборонної промисловості» та «Білу книгу» (2000 р.). Перший документ написаний для турецьких чиновників, другий був покликаний переконати колег по НАТО у прозахідному курсі Туреччини та її зацікавленості у подальшій військово-політичній співпраці.

Основні принципи декрету № 98/11173 були наступні: 1) оборонні фонди та програми концентрувались під управлінням Міністерства оборони Турецької республіки; 2) закупка готової військової продукції чи випуск по ліцензії відходили на задній план, а найвищу пріоритетність здобуло повноцінне виробництво, де турецькі конструктори можуть розробляти технологію і не залежати від поставок іноземних аналогів; 3) декларувався намір створити умови для експорту конкурентоспроможної продукції на світові ринки, до цього турецька сторона радше імпортувала зброю; 4) ВПК Туреччини не повинен суттєво залежати від зовнішніх чи внутрішніх політичних процесів, його автономність має дозволяти підтримувати власну функціональність навіть у часи економічної кризи; 5) військова продукція поділялась на категорії національно важливої (має виготовлятися в Туреччині під контролем держави), критично важливої (ту, яку треба імпортувати або виготовляти за ліцензією) та категорії «інше» (не має принципового стратегічного значення та може бути імпортована); 6) реформується структура фондів, головний серед яких – SSDF, не має безпосередньо фінансуватися з державного бюджету, розробляється спеціальна схема забезпечування коштами; 7) надання грантів для дослідницьких центрів; 8) чіткі умови міжнародної співпраці в оборонній сфері, згідно яких іноземні компанії повинні були відводити турецькому ВПК 50% інвестицій у спільну оборонну програму, турецькі конструктори мають отримувати повні описи технології та креслення імпортованої до Туреччини зброї або техніки; 9) скасування низки податків для державних і приватних військово-промислових компаній⁶¹.

Вказані пункти вкладаються в концепцію турецького технонаціоналізму, котра набула популярності саме в кінці 1990-х рр. на фоні неоднозначності співпраці із США та партнерами по НАТО. На момент публікації декрету, Туреччина забезпечувала близько 21% своїх потреб в озброєннях і техніці за допомоги власного ВПК, 80% імпортувалось або вироблялось за ліцензією⁶².

«Біла книга» 2000 р. змальовувала оборонну доктрину Туреччини, де поєднувалися

⁶⁰ Demirdas A. The Turkish Foreign Policy Under The Justice And Development Party (AKP)... P. 182-207.

⁶¹ Özgen C. The Analysis of Turkey's Defence Industry Policy... P. 198-200.

⁶² Egeresi Z., Pénczvártó N. Turkish Techno-Nationalism in the Making: The Rise of the Defence Industry and its Political Instrumentalisation. *Romanian Journal of European Affairs*. 2025. Vol. 25, No. 2. P. 28. URL: https://rjea.ier.gov.ro/wp-content/uploads/2025/12/RJEA_vol.-25_no.-2_2025_Article-2.pdf

аспекти ВПК, зовнішньої політики, безпековою ситуації в регіонах Близького Сходу та Егейського моря, курдського питання, необхідності змін після завершення Холодної війни у сфері колективної безпеки. Даний документ дає зрозуміти, що зміна геополітичної ролі Турецької Республіки призвела до переоцінки турецькою владою своїх інтересів у світовій політиці, що, у свою чергу, давало привід задуматися над інструментами досягнення поставлених завдань. Одним із таких інструментів є збройні сили, для яких необхідно побудувати розвинений ВПК, аби армія могла реалізовувати описану доктрину⁶³.

У другій секції п'ятої частини «Білої книги» говориться про структуру турецького ВПК і дублюються ключові тези декрету № 98/11173, акцент зроблено на модернізації збройних сил і створенні сучасної військової промисловості. Окремо вказується, що організація ВПК у Туреччині здійснюється впродовж останніх 15 років на момент оприлюднення «Білої книги», тобто – з 1985 р. Відповідальність за здійснення модернізації покладається на Міністерство національної оборони Турецької оборони⁶⁴.

У третій секції п'ятої частини детально описано потреби Туреччини щодо модернізації конкретних видів зброї та техніки. Якщо узагальнити, то вказані потреби стосуються безпілотних систем, GPS, інтегрованих систем розвідки, радарів, ударних гелікоптерів, вогнепальної зброї для піхоти, РСЗО, 155 мм гаубиць, систем раннього сповіщення, різних типів екіпірування, тощо. Оновлення також потребували ВМС, Повітряні сили та жандармерія Турецької республіки⁶⁵.

В шостій частині «Білої книги» підкреслюється, що ЗС Туреччини виконують не лише військові завдання, а можуть бути задіяними у боротьбі проти природних катаклізмів, сприянні комунальним службам, покращенні екологічної ситуації, пошукових місіях, вихованні молоді⁶⁶. Це був додатковий аргумент на користь розвитку ВПК і модернізації збройних сил.

Період 2001–2007 рр. Початок 2000-х рр. видався перспективним для двосторонніх відносин США та Туреччини у сфері ВПК. У 2002 р., окрім згаданої програми F-35, турецькі компанії долучилися до програми Boeing 737 Peace Eagle, взявши зобов'язання щодо виробництва радарів та електроніки для цих літаків, турецька сторона вела переговори про спільне з американськими колегами виробництво гелікоптерів AH-1Z King Cobra. Також Туреччина робила запити на закупівлі американських БПЛА та танків M1A2 Abrams, маючи на увазі й продаж технологій виробництва, а не лише поставки готової продукції⁶⁷. Щороку турецькі витрати на оборону збільшувалися, з 2001 по 2017 рік вони зросли в десять разів⁶⁸.

Проте, в 2003 р. новий фактор втрутився у двосторонні відносини США та Туреччини, а саме – війна в Іраку. Зваживши обставини, турецька влада не дала дозволу на інтервенцію американських військ в Ірак з території Турецької республіки, що можна пояснити кількома причинами: 1. Негативне відношення 94% турецького населення до початку бойових дій проти Іраку; 2. Досвід подій 1991 року, коли після «Бурі в пустелі»

⁶³ White Book: Turkey 2000... P. 6–30.

⁶⁴ Ibid. P. 41–43.

⁶⁵ Ibid. P. 44–52.

⁶⁶ Ibid. P. 5–64.

⁶⁷ Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A. From Client to Competitor... P. 16.

⁶⁸ Özlü H. The Foundation and Development of Turkey's Defense Industry... P. 232.

посилилась діяльність РПК і Туреччина отримала значні безпекові та економічні збитки; 3. Відсутність американських фінансових гарантій для Туреччини; 4. Побожування турецької влади щодо того, що США використають ситуацію в регіоні винятково для своєї вигоди та можуть допустити послаблення позицій Туреччини на Близькому Сході⁶⁹.

Не варто перебільшувати значення цих подій для американсько-турецьких дипломатичних відносин, котрі продовжилися. Однак, війна в Іраку стала черговим фактором посилення недовіри між державами та суттєво відобразилася на самому характері співпраці в оборонній сфері. Туреччина вийшла з програми F-35, викупила американські акції у компанії TAI (2005 р.)⁷⁰ та відмовилася від закупівлі БПЛА, танків M1A2 Abrams і гелікоптерів AH-1Z King Cobra. Зокрема, контракт на поставку гелікоптерів не був реалізований, оскільки американські компанії відмовились надавати турецькій стороні всі необхідні технічні дані, що суперечило турецькій доктрині, визначеній у кінці 1990-х років⁷¹.

Зазначимо, що в 2003–2007 рр. військові вже відійшли від фактичного управління державою. У результаті виборів 2002 р. до влади прийшла Партія справедливості та розвитку, а в 2003 р. турецький уряд був очолений Р. Ердоганом. Здавалося, зі зміною адміністрацій і політичних векторів мали б змінюватися й погляди правлячих еліт на оборонний сектор. Попри це, оборонна доктрина не зазнавала видозмін за своїм змістом. З роками відбувалося лише її більш точне оформлення⁷².

В історіографії є теза про концептуальну зміну підходів до розвитку ВПК у період 2000-х років. Деякі дослідники вважають перебування Р. Ердогана на посаді прем'єр-міністра часом «самостійних рішень»⁷³. Однак, вагомих підстав для цього немає. Декрет № 98/11173 і «Біла книга» були видані за сильного політичного впливу військових, котрих складно назвати однодумцями Р. Ердогана. Тим не менш, ці два документи декларували ті самі принципи, які проголошувалися й Партією справедливості та розвитку. Незначні відмінності є у формулюваннях, але суть цього політичного сценарію неухильно впроваджувалась політиками Турецької республіки з 1980-х років і незалежно від політичних поглядів лідерів держави. Задум турецької доктрини, на наш погляд, полягав у тому, щоб поставити партнерів перед фактом: військова співпраця є можливою лише тоді, коли вона сприяє зміцненню турецького ВПК. Проблеми закупівлі вже готової військової продукції були очевидними ще у 1985 р. У 2000-х роках Туреччина перейшла до фактичної реалізації уже сформованої доктрини про оборону і події могли розвиватися кількома шляхами: США або йшли на компроміс або ж відмовлялися ділитися технологічними напрацюваннями. У разі відмови турецька сторона повинна була, згідно доктрини, спрямовувати більше інвестицій у власну промисловість і шукати партнерів, які готові продати технологію. Це логічно впливає з тексту декрету № 98/11173 і саме так вчинив Р. Ердоган.

У 2004 р. Р. Ердоган прийняв низку важливих рішень стосовно ВПК. Після кадрових перестановок у Секретаріаті військової промисловості, прем'єр-міністр змінив статус цієї установи, зробивши її одним з осередків фінансування турецьких оборонних програм. На

⁶⁹ Gözen R. Causes And Consequences Of Turkey's Out-Of-War Position In The Iraq War Of 2003... P. 72-96.

⁷⁰ Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A. From Client to Competitor... P. 17.

⁷¹ Ovsepien L. The Turkish armed forces during transformation and modernization... P. 43.

⁷² Ibid. P. 43.46.

⁷³ Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A. From Client to Competitor... P. 18.

засіданні іншої установи, Виконавчого комітету оборонної промисловості (членами комітету були прем'єр-міністр, міністр національної оборони й очільник генерального штабу) Ердоган проголосив про закриття близько 50 оборонних програм з іноземними компаніями через затримку чи відмову надавати доступу до повного технологічного процесу виробництва військової продукції. Це стосувалось і американських компаній. Кошти для закупівлі імпоротної техніки перенаправили на фінансування турецьких програм⁷⁴. «Біла книга» 2007 р. підтвердила курс на впровадження доктрини про незалежний ВПК⁷⁵.

Висновки. У статті проаналізовано історію становлення політичної концепції про необхідність побудови та зміцнення турецького ВПК, котрий би не перебував у повній залежності від американської. Для цього ми окреслили історію військово-політичної співпраці США та Туреччини з 1978 по 2007 рік, аби визначити тенденції розвитку турецького ВПК у цей час. Було з'ясовано, що з 1980-х років Туреччина послідовно реалізовувала політику організації та посилення власної військової промисловості, не відмовляючись від співпраці із США й іншими партнерами, але роблячи розрахунок на поступове набуття автономності оборонної сфери.

Перші, неорганізовані теоретично ідеї про незалежний ВПК виникали у 1970-х роках, як реакція на ембарго США. У 1980-х роках сторони налагодили спільну роботу в сфері оборони через Угоду про співпрацю в сфері оборони та економіки 1980 р., завдяки чому турецькі збройні сили перейшли на стандарти НАТО, а турецьке ВПК розгорнуло будівництво основних оборонних підприємств. У 1990-х роках ці підприємства активно набирали оборотів у випуску військової продукції, але складність отримання американської фінансової підтримки мотивувала Туреччину теоретично оформити доктрину незалежного ВПК, що було виражено декретом № 98/11173 (1998 р.) і «Білою книгою» (2000 р.). Доктрина передбачала, що турецький ВПК мав розробляти технології та розвивати їх, не займаючись лише закупівлею готової імпоротної техніки та зброї. У 2004 р. цю політику продовжив Р. Ердоган, підтримавши ідею збільшення фінансування турецької військової промисловості за рахунок відмови від низки контрактів з іноземними компаніями. Це відбулося на фоні Другої Іракської війни 2003 р., коли Туреччина знову відчула ненадійність покладання на імпорт. Станом на 2007 р., курс Турецької республіки підтвердився, щорічні оборонні бюджети кратно росли.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автор підтверджує відсутність будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, зокрема фінансового, інституційного або особистого характеру, що міг би вплинути на підготовку, рецензування та публікацію цієї статті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Cowell A. Amid Anger, Turkish Chief Defers U.S. Visit. *The New York Times*. 1987. May 9 (Section 1). P. 3. URL:

⁷⁴ Kardas S. Evolution of Türkiye's Defense Industry: Drivers and its Nexus with Foreign Policy. *Rabdan Security and Defence Institute*. 2024. P. 3. URL: <https://rsdi.ae/en/publications/evolution-of-turkeyes-defense-industry-drivers-and-its-nexus-with-foreign-policy>

⁷⁵ Turkey: Defense White Paper for 2007... P. 7-9.

- <https://www.nytimes.com/1987/05/09/world/amid-anger-turkish-chief-defers-us-visit.html>
- F-35 Joint Strike Fighter (JSF) Program : Congressional Research Service Report RL30563 / updated January 14, 2022. 42 p. URL: https://www.congress.gov/crs_external_products/RL/PDF/RL30563/RL30563.80.pdf
- From Roots to Horizons: The Story of Türkiye's Rising Defence Industry / Republic of Türkiye, Presidency's Directorate of Communications. Ankara, 2025. 219 p. URL: <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/yayin/turk-savunma-sanayisinin-yukselis-hikayesi-en.pdf>
- Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun. Kanun No. 3238, 7 Kasım 1985. *Resmî Gazete*. 1985. 13 Kasım (Sayı 18927). URL: <https://www.ssb.gov.tr/storage/img/ssduzenlemekanun.pdf>
- The Defense and Economic Cooperation Agreement: U.S. Interests and Turkish Needs / Report by the Comptroller General of the United States. Washington, D.C.: U.S. General Accounting Office, 1982. 68 p. (Report No. ID-82-31). URL: <https://www.gao.gov/products/id-82-31>
- Treaty on Conventional Armed Forces in Europe / Organization for Security and Co-operation in Europe. 1990. URL: <https://www.osce.org/library/14087>
- White Book: Turkey 2000 / Ministry of National Defence of the Republic of Turkey. Ankara: Ministry of National Defence, 2000. 107 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/154907/Turkey_2000eng.pdf
- Turkey: Defense White Paper for 2007 / Ministry of National Defence. Ankara: MSB, 2007. 12 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/154908/Turkey_makale%204.pdf

Література

- Berelovich E.** Turkish-Israeli military relations and security cooperation. *Turkish Review*. 2014. Vol. 4, Iss. 6. P. 616-624. URL: https://www.researchgate.net/publication/310426533_Turkish-Israeli_military_relations_and_security_cooperation
- Coşkun Y.** Turkey's Contribution to Peace and Stability in The Balkans: Assessing The Turkish Military Contingent in Bosnia-Herzegovina under The Stabilization Force (SFOR) Mission (1996-2004). *Avrasya Etüdleri*. 2021. No. 59. P. 35-57. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/article/977796>
- Demirdas A.** The Turkish Foreign Policy Under The Justice And Development Party (AKP): A Paradigm Shift?: PhD diss. / University of South Carolina. Columbia, 2015. 350 p. URL: <https://scholarcommons.sc.edu/etd/3712>
- Durmaz M.** The U.S. Arms Embargo of 1975-1978 and Its Effects on the Development of the Turkish Defense Industry: Master's thesis. Monterey, 2014. 93 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA619498.pdf>
- Egeli S., Güvenç S., Kurç Ç., Mevlütoğlu A.** From Client to Competitor: The Rise of Türkiye's Defence Industry. London: International Institute for Strategic Studies, 2024. 34 p. URL: https://www.iiss.org/globalassets/media-library---content--migration/files/research-papers/2024/05-new/iiss_from-client-to-competitor-the-rise-of-turkeyes-defence-industry_010520242.pdf
- Egeresi Z., Péntváltó N.** Turkish Techno-Nationalism in the Making: The Rise of the Defence Industry and its Political Instrumentalisation. *Romanian Journal of European Affairs*. 2025. Vol. 25, No. 2. P. 26-46. URL: https://rjea.ier.gov.ro/wp-content/uploads/2025/12/RJEA_vol.-25_no.-2_2025_Article-2.pdf
- Ersoy E.** An analysis of Turkish-Chinese military relations: Master's thesis / Middle East Technical University. Ankara, 2008. 179 p. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/120419/1/urfu2455_d.pdf
- Goose S.** U.S. Cluster Bombs for Turkey? *Human Rights Watch Arms Project*. 1994. Vol. 6, No. 19. 33 p. URL: <https://www.hrw.org/reports/pdfs/t/turkey/turkey94d.pdf>
- Gözen R.** Causes And Consequences Of Turkey's Out-Of-War Position In The Iraq War Of 2003. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 2005. Vol. 36. P. 73-99. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tyir/issue/49999/640919>
- Hale W.** Turkish Foreign Policy since 1774. 3rd ed. London: Routledge, 2013. 344 p.
- Hickok M.** Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization. *The US Army War College Quarterly, Parameters*. 2000. Vol. 30, No. 2. P. 105-119. URL: <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol30/iss2/8/>
- Kardas S.** Evolution of Türkiye's Defense Industry: Drivers and its Nexus with Foreign Policy. *Rabdan Security and Defence Institute*. 2024. 8 p. URL: <https://rsdi.ae/en/publications/evolution-of-turkeyes-defense-industry-drivers-and-its-nexus-with-foreign-policy>
- Kurt E.** Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018): yüksek lisans tezi / Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2018. 127 s. URL:

- https://www.researchgate.net/publication/341166963_Turk_Savunma_Sanayi_Tarihine_Mikro_Yaklasim_Micro_Approach_to_the_Turkish_Defense_IndustryYuksekk Lisans Tezi
- Larrabee F.S. Turkey as a U.S. security partner. Santa Monica: The Rand Corporation, 2008. 34 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf
- Ovsepian L. The Turkish armed forces during transformation and modernization: strategies and trends. *Central Asia and Caucasus*. 2013. Vol. 14, No. 2. P. 38-46. URL: <https://www.cac.org/index.php/cac/article/download/1569/1407/2829>
- Özgen C. The Analysis of Turkey's Defence Industry Policy: Example of Turkish Defence Industry Policy and Strategy Principles Document. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 2016. Vol. 8, No. 15. P. 191-203. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/25595/270058>
- Özer A. The Rise of the Turkish Defense Industry. Istanbul: Seta, 2019. 151 p. URL: <https://media.setav.org/en/file/2019/04/the-rise-of-the-turkish-defense-industry.pdf>
- Özlü H. The Foundation and Development of Turkey's Defense Industry in the Context of National Security Strategy. *Perceptions: Journal of International Affairs*. 2021. Vol. 26, No. 2. P. 216-240. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/article/1055254>
- Uslu N. The Cooperation Amid Problems: Turkish-American Relations in the 1980's. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 1997. No. 27. P. 13-30. DOI: https://doi.org/10.1501/Intrel_0000000253
- Waldwyn T. Türkiye's Defence-industrial Relationships with Other European States. London: The International Institute for Strategic Studies, 2024. 30 p. URL: <https://www.iiss.org/research-paper/2024/09/turkiyes-defence-industrial-relationships-with-other-european-states/>

Перше надходження – 15.06.2026
Прийнято до друку – 07.07.2026
Оприлюднено на сайті – 31.07.2026